

Микола Ваколюк

СПРОГАДИ ПРО ПЕРЕЖИТЕ

Народився я 21 липня 1929 р. в с. Точивики на хуторі Кушевиця Острозького району. Був п'ятою дитиною в сім'ї Корнія і Марти Ваколюків. Окрім мене, в батьків також були діти: Марія (1923 р. н.), з близнюків, інша сестра померла, Параска, Микола, Михайлик, Гріша, Роман, Євген. Всього було 13 дітей, але одні ще маленькими помирали. На той час в Україні панувала польська влада. 1938 р. я пішов у перший клас чотирьохрічної сільської школи, де працювала одна вчителька, а за Польщі один день на тиждень священик викладав релігію. Потрібно зазначити, що польська мова практично не була в ужитку, а навчання проводилося українською мовою. Коли я пішов у другий клас, до нас прийшла радянська влада.

В моїй пам'яті закарбувалася ця влада туманно, але люди вже говорили, що мають нас «визволяти» більшовики. Незабаром в село приїхало пару воєнних і якась совітська адміністрація. Оглянули село, прийшли до старости, домовилися з ним, щоб зібрав на певний день збори в селі. На самі збори приїхали більше радянських начальників, привезли бочку кільки, яку дешево продавали, і махорку. На мітингу в основному виступав якийсь політрук, хвалив радянську владу і одночасно ганьбив церкву, називаючи її – «опіум народу». На зборах люди вибрали головою сільради В. Киричука, який хоча і був з бідняків, але мав повагу в селян.

Якось на перших днях радянські військові підвезли мене і ще кількох хлопців на танку, я прибіг до хати і, вихваляючись, сказав це батькові, який у відповідь мовив: «Не тішся, бо то більшовики нам нічого доброго не привезли». Військові більшовики були «трапошніки», одяг в них був «хлопчато-бумажна», ноги в обмотках, на головах – будьоновки. Одними словом – неохайні. Польське військо, навпаки, було гарне.

Люди не були довірливі советською владою, бо ті наговорювали на церкву, агітували в колгоспи, при розмові звичним для них було вживати матюки. На другий день після зборів пішли два більшовики до священика Апановича, який був міцної статури. Заздалегідь відправивши сім'ю в інше село, священик побив представників радянської

влади, а сам втік та й більше не повертався. Загалом, перші місяці радянського панування були тихими, спокійними.

В с. Точивики підпільно діяла Організація українських націоналістів, а в нашій хаті ще за Польщі оунівці робили підпільні збори. З села членами організації було 8 осіб, інші приходили в основному з Дерманя та інших сіл. Пам'ятаю, як на зборах перед приходом більшовиків було близько 10-12 осіб, які обговорювали план дій за нового окупанта. Серед них були найавторитетніші в селі хлопці – Василь Андрійович Киричук (керував осередком), Оверко Андрійович Шишко (був в ОУН керівником Остриського і Мізоцького районів); Стах Макарович Воробей; також були Євген Лукашевич; Григор Манелюк та Іван Андрійович Борис (очолював місцеву ОУН, був станичним з 1942 р.). На адресу В. Киричука зі Львова через Дермань йшла поштою підпільна література, а саме: календар з історичними написами «Золотий колос», журнал «Калина», яку вони роздавали між селянами, ще починаючи з кінця 30-х років. Якраз це друкване слово служило національною освітою для селян.

Перед неминучою війною 1940 р. клітина ОУН зробила у нас в хаті знову збори, після яких місцеві оунівці В. Киричук, О. Шишко, С. Воробей зникли з села, завчасно сказавши людям, що їдуть вчитися у Львів. Міліція зразу стала приходити до їх батьків, цікавилися зниклими синами. Згодом, в січні 1940 р. прийшов лист з Кракова до моєї старшої сестри від В. Киричука. Як виявилось, вони були вже на еміграції у Німеччині.

Відомості про війну з німцями до нас прийшли пізніше. Селяни знали, що має бути війна. Радянські війська втікали через село цілу ніч. Почали гудіти літаки. Летіло 5 радянських бомбардувальників, а за ними гналися 2 німецькі винищувачі. Одного радянського підбили, а інші викинули бомби за селом Білашевим і Точивиками, щоб скинути вагу. Згодом збили ще два совітські літаки за Попівцями. Групами з лісу виходили радянські солдати, просили їсти і йшли далі. Одного вечора у селі люди почали говорити, що німці будуть всіх винищувати, то усі його жителі поховалися в житі. Одного солдата Червоної армії в лісі поранили свої дезертири, то люди помогли йому, перебинтували. Як заносили його в сусідську клуню, то там вже виявили іншого пораненого. Через кілька днів безвладдя приходив священик і учитель, мастили поранених йодом. Потім прийшов радянський офіцер, сказав, що як появляться німці, то нехай здадуть їх німцям. Тож жінки попрали їм білизну, повісили хрестики на шию і на двох фурах Іван Боруля, що знав німецьку мову із ще одним фурманом повезли їх до німців. Згодом дезертирів ЧА майже не було.

Десь в середині червня в селі з'явилися кілька німців від нової адміністрації, зібрали людей і вибрали голову сільської ради, дали йому завдання, щоб пригонив худобу на поставку і подавав списки людей для відправлення на роботу до Німеччини. В нас у селі вже господарювали члени ОУН, які повернулися із еміграції у складі похідних груп. Це Василь Киричук (працював агрономом в с. Песів, а з середини 1942 р. пішов в УПА), Стах Воробей та інші члени члени осередку ОУН. Зокрема, вони збирали молодь віком від 13-14 років, творили Юнацькі організації (дівоче і окремо хлопців), приходили референти, організовували вишколи, вивчали історію України, військові вправи, знайомили з правилами розвідки і зв'язку, а дівчат ще з медичними справами. Практично осередок ОУН керував усім іншим життям сільської громади.

Акт 30 червня 1941 р.

30 червня 1941 р. у Львові відбувся Акт проголошення Української держави. Тоді по селах готували молодь у вишиванках з блакитно-жовтими прапорами, збиралися та йшли до м. Остріг на «Віче». В місті, на Замковій горі біля Собору, проводилася ця подія. Спочатку відправили в Соборі молебень за Україну. Пізніше хори співали гімн «Ще не вмерла Україна» та «Боже великий, єдиний» й інші національні пісні. На кінець відбулося «Віче». Вся Замкова гора навкруги була заповнена людьми. Німці ходили з фотоапаратами, все фотографували, але до цих подій не втручалися. Після цієї події було організовано оунівцями становлення хрестів по всіх селах, на роздоріжжях: висипали насип з огорожею та ставили високий дубовий хрест, який увінчували вишитим рушником. Це називали «фігура» (в с. Точивиках було встановлено 4 таких фігури).

Після цих подій німецька влада поміняла своє ставлення до населення. В липні чи серпні почали забирати корови і людей у Німеччину, просто ловили і забирали. Якраз голова мав визначати, кого забрати на роботу, а в кого конфіскувати худобу. В Німеччину всього забрали 4 чол. Інші, щоб не їхати в Німеччину, перейшли в УПА.

В 1942 р. на Остріжчині вже існував відділ «Чорноморця» (керував Євген Басюк, сам з Хорова, який за німців очолював поліцію). В Межиріччях «Сторчан» (Олександр Степчук) заснував загін, а сотня в нього сформувалася саме перед боєм під Гурбами. В Грозові та Грем'ячому Савка («Якір») очолив боївку, сільську оборону. У Точивиських лісах під осінь 1942 р. появилися над ранок до 20 хлопців, цивільні, майже без зброї на чолі з «Ярошенком» (Олександр Бережний з Острога). Разом із ним прийшов В. Киричук, який очолював господарчий відділ. І так вони діяли, стала появлятися зброя, яку діставала ОУН.

були як неформали, без назви, а далі записувалися як УПА. Цей відділ пробув тут до зими і вже практично оформився у добре зорганізовану одиницю.

Через нашу місцевість на Дрогобич йшов партизанський загін Ковпака. З'явилися перші відділи радянських партизанів. Якось бачимо, що стоять вартові. Поки я сказав «Ярошенкові», то вони з возами, близько 100 чол. пішли на Плоску. Поблизу верхівського лісу, місце Піщанівка, повстанці їх догнали і партизани виставили білий прапор. Почалися переговори, на які вийшло два совети і наших два (керівник боївки «Грім» і з відділу «Ярошенко» повстанець «Блискавка»). Під час переговорів большевики підступно застрелили «Грома» і почалася битва. Партизани відступили на Плоску. Всього у бою наших полягло двоє, серед них чотовий «Веселий», і поранили «Блискавку». То була перша акція повстанців.

В «Ярошенка» було дуже багато хлопців з Острога і навколишніх сіл. Запам'ятався мені повстанець «Бомба». Він мав за 30 років, низького росту, був спочатку єдиним кулеметником і мав на озброєнні старий німецький кулемет, а я допомагав йому чистити. Він натомість вишколював мене як патріота, говорив, що ми загинемо, а ви повинні залишитися.

Одного дня розвідка донесла, що будуть їхати німці в Здолбунів. І дійсно, їхала одна машина з німцями і один мотоцикл. Під час наскоку німці майже не стріляли, бо повстанці добре вибрали місце за-

Через день до них прибували добровольці, просилися прийняти їх у відділ. Але «Ярошенко» казав: «Що, підете з батогами воювати?» Рано вони ставали всі до молитви, далі був сніданок, потім хто в розвідку, а основних виводили на вивчення військової справи. До Покрови 1942 р. вони

Герой Гурбенського бою
курінний О.Степчук
(«Сторчак», «Рів»)

сідки. Їх перебив рій «Кармелюка» з с. Сіянців, що входив до сотні «Ярошенка».

Упівці завжди шкодували цивільних людей і де могли бути жертви серед населення, то там у бій не встрявали.

Щодо польського питання, то поляків почали примусово виселяти через знущання над українцями на Холмщині. Поблизу Острога було с. Гутисько – польська колонія, то повстанці повідомили її населення, щоб ті виїжджали у Польщу. Але поляки збиралися в Острозі і потім їх використали німці.

Відділи «Ярошенка» і «Чорноморця» відбили худобу, відібрану німцями у селян, і перегнали в Точивики, куди приходили люди і забирали її. Пам'ятаю, як кілька днів перед акцією до цих відділів перейшло біля 100 азербайджанців, які служили в німців, всі у німецькій формі та зі зброєю. Вони раніше прислали кілька чоловік, щоб домовитися. Та повстанці не дуже довіряли їм, забрали зброю.

Одного разу їхали німці, близько 100 осіб і три ляддвірти на бричці, то між Білашевом і Точивиками їх повстанці побили, ляддвіртів захопили і потім через день їх розстріляли. В цій акції брали участь і азербайджанці, серед них було 4 вбитих, яких похоронили в Точивиках. Ховали їх за мусульманським обрядом, без трун, молилися Аллаху. Як німці вернулися назад в Остріг, бандерівці вирушили з азербайджанцями на Кременеччину, щоб в'язнити, як діяти далі. Німці зібрали поляків та інших і з Верхівського лісу почали палити всі села навколо. Тоді спалили Грем'яче, Грозів, Білашів, Попівці, Точивики, Дерев'янче 1-е і 2-е, Лючин, Михалівка. Хто не зумів втекти до лісу, то їх німці з поляками убивали. Каральники після спалення сіл не вернулися в Остріг, а ночували по цих селах і на другий день прочисали невеликий ліс біля Острога. Населення, яке там переховувалося, – перебили.

Як почалися розмови, що наближається фронт, то хлопці групувалися, обдумували як діяти відносно радянської влади. «Ми кріси – у стіжок, а самі – у клуню і як фронт перейде, то ми продовжуватимемо боротьбу», – так вони казали. «Де є воєнні – не зачіпати, а НКВС, стрибків знищувати». Були випадки, що бійці ЧА переходили на сторону УПА. Кого зловили до радянського війська, того забрали. Пригадую, дядько Ілько йшов на поле забрати солому, а енкаведисти його одразу ж забрали, – попав у штрафбат і загинув. Більшовики стали вибирати адміністрацію, голову сільради. Колгосп стали організовувати десь в 1947 р., але основне завдання – протистояти УПА. Почали шукати продажних людей – сексотів.

Частина хлопців, що була в Юнацтві, пішли у стрибки. Та повстанці приходили, забирали в них зброю.

Організація Юнацтво ОУН працювало до весни 1944 р., їх було 14 хлопців в осередку, очолюваних Степаном Гоголем із с. Точивики. Мене і ще двох хлопців з Юнацтва станичний Іван Борис «Боруля» із с. Дерманя забрав працювати в станицю, виконувати обов'язки зв'язку і розвідки. Я дістав псевдо «Воробець», а після смерті «Борулі» (в середині 1945 р. він був оточений НКВД, поранений і підірваний гранатами в дворі діда Кузьми Ваколюка на хуторі Куцевича в Точивиках), мені довелося працювати в підпіллі аж до депортації на заслання під псевдо «Гайдамака». Провідники мінялися – по смерті «Борулі» був «Лубенко» (Пилип Обуховський), потім «Руслан» із Львівщини, останнім у 1946 р. був «Січак», який загинув у Клеванських лісах в 1949 р.

Як на Гурбах був бій, то «Ярошенко» перейшов на Гурби і був сотником.

Була в с. Точивиках Одарка, то її вбили бандерівці за те, що вона продала підпільників. Вони їй дали завдання, щоб вона пішла у Білашів до священика, бо в нашому селі церква згоріла, і домовилася про сповідь повстанця «Юрка» з дівчиною Оксаною, які мали робити весілля та й вирішили посповідатися. Але Одарка проговорилася. То під час засади советів вони пострілялися. Тому то підпільники її вбили. Потім її син був у стрибках і мстив повстанцям.

Маркіян Коханський був призначений головою сільради, сам з с. Точивик. При перших советах давніших хлопців він продавав, то ще з того часу був у чорних списках підпілля. Був знайдений мертвим в живоplotі з грабини, стояв на колінах. На шії була таблиця.

Кирило Киричук – був головою сільради. Його труп знайшли у згайрищі, тіло не було обпалене, видно вбито було раніше.

У верхівській школі були вчителі зі сходу України, але їх не чіпали. Була одна східняка Марія Нестерівна, яка дуже негативно ставилася до західних українців. Раз поїхала в Остріг. Вертаючись назад, їхала на фірі з участковим Гусевим, який керував гарнізоном у Верхові, Лебеді. І по дорозі їх спинив перевдтий у радянську форму повстанець «Корба» (Борис Олійник з Грозова) і радянського дільничного вбив.

1946 р. ранньою весною у ночі прийшло до нашої хати 13 хлопців і кажуть, що переночують. З ними був «Ярошенко». Тоді в с. Білашеві стояв гарнізон вояків. За клуню вийшов вартовий, ззаду хати – ліс. Вартовий перед ранком вистрілив, бо йшли 2 солдати і пускали ракети вгору, то хлопці, що ночували, втекли у ліс. З села прийшли до нас

солдати. А повстанці в хаті згубили шапку, сумку, паски, замок від ППШ. Сумку з паперами, де вказувалося, хто і де загинув з повстанців, знайшли совети. Побили тата. Ввечері вертається «Ярошенко» з відділом. Мама каже, то вас стільки, а ви втекли. А він відповів, що коли б вони прийняли бій, то всю нашу родину вивезли б до Сибіру.

«Ярошенко» з відділом був охороною провідника СБ ОУН ПЗУЗ «Смока»¹, загинув в 1949 р. разом з 13 повстанцями у с. Петушки.

І. Борис «Боруля», станичний, загинув біля сусідньої хати Кузьми Ваколюка, коли йшов до лісу в криївки. Зайшовши в хату попити води, вийшов, а від лісу йдуть совети. Будучи поранений, він підірвав себе, поранивши кількох енкаведистів.

Стрільців Степана Гроголя і «Гедза» повбивали під час проведення облав.

Були й випадкові смерті, непорозуміння. Якось йшли хлопці до голови сільради, а совети подумали, що то йдуть вбивати голову, то двох поранили, а Миколу Очеретюка вбили.

Господарчого, станичного Манелюка Григора «Пилипенко» вбили біля Нового міста, коли він спробував втекти під час переведення з допиту до острозької тюрми.

З Точивиків було 3 повстанці: Яків Остроголов «Мороз», Степан Шпак «Орлик», і «Буревій» з с. Дерев'янчого. На другий день Різдва чи 1945 чи 46 р. в с. Грозів проводили вони збори. Були всі на конях. То совети оточили їх в хаті. Перший вискочив «Буревій». Інші повстанці забрали коней та втекли до криївки, яка була в землянці – «балгані». На другий день рано приходить «Буревій» і приводить советів, думавши, що їх там немає. Яків виліз. Кинули ракету, від чого загорілася солома, а повстанець С. Шпак застрелився.

Депортація

Ми чекали на депортацію з 1944 р., бо були весь час в повстанському «котлі», наша сім'я їх годувала, давала ночівлю, притулок. Старша сестра була в жіночій сітці Юнацтва ОУН (в Червоному Хресті). Її в 1944 р. заарештували в криївці з ще одним повстанцем. Сиділа в Острозькій тюрмі, підсадили сексота, який знав про функції, які вона виконувала у підпіллі. Засудили на 15 років, але позаяк їй не було ще й 18 років, то дали 10 років і ще 5 років на поселенні. Це і була причина наших тривог. Тому в хаті не ночували. Я працював на зв'язку

¹ Микола Козак «Смок», «Вівчар», «Чупринка», «Богдан», «Петро», крайовий референт СБ ОСУЗ (1944 р.), крайовий референт СБ ПЗУЗ (1945 р.), крайовий провідник ОУН ПЗУЗ (1946 – 1948 рр.), заступник крайового провідника ОУН ПЗУЗ (1948 – 1949 рр.) // Содоль П. Українська Повстанча Армія, 1943-49. Довідник [Текст] / Петро Содоль. – Нью-Йорк.: Пролог, 1994. – С. 87-88 / Примітка редактора.

у станичного «Борулі», хотів піти в повстанці, сказав «Борулі», але той тільки насварив, сказав: «Тобі треба йти в школу, вчитися». Тоді я поїхав в інший район – в с. Івашків Здолбунівського району. В 1946 р. ніби все затихло, і я повернувся додому, продовжував навчання в сусідньому селі Верхові.

Але депортація зачепила і нашу родину. Нас вивезли осінню 1947 р., тоді вивозили тих, чиї родичі загинули в підпіллі. 1947 рік був роком масової депортації, часом по 5 ешалонів на одній станції стояло, бо коля була перегружена.

На Покрову 1947 р. мене заарештували в селі. З 14 по 21 жовтня утримували в гарнізоні, допитувався начальником гарнізону Соловйовим, який згодом став головою колгоспу. По поведінці військових було видно, що щось має статися, по селах збільшувалася кількість гарнізонів. У тюрмі гарнізону мене ще кілька разів допитали. Запитують, чи я був в «юнаках». А я жартома відповідаю, що я ще й досі в юнаках (маю на увазі молодість). На ніч мене в гарнізоні закривали у лосьі.

Тієї ночі (21 жовтня) в селі ніхто нічого не знав. З Точивиків вивезли 8 сімей, мобілізувавши підводи. Тоді по всіх селах був вивіз.

Батьки розповідали, що, починаючи з третьої години ночі, почали оточувати хату, сказали, що мають бути виселені за «пособництво бандерівцям». Дали дві години на збір найнеобхіднішого. До кожної хати прислали 2 фіри, тато хотів заколоти поросся – не дали. Тоді батьки покругили голови 4 куркам і кинули в мішок. На підводах везли аж в Оженіно. Через такі події місцева вчителька навіть відмінила уроки в класі. На кожній хурі охорона по 1-2 чол. З нашого села виїхало біля 10 підвід. В сім'ї було 7 осіб: мені було 16 р., найменшій сестрі не було і 5 років (1942 р. н.), менший брат з 1933 р., інший з 1937 р. Моя дівчина бігла 2 кілометри в с. Білашів, щоб передати щось на дорогу та попрощатися.

Охорона боялася з нами розмовляти. Привізши нас до поїзда, всіх розмістили в долині, навколо стояла охорона. Було холодно, падав мокрий сніг. Перед вечором стали грузити у вагон. Там, де була моя сім'я, втиснули 48 осіб, серед яких були і діти, люди похилого віку, жінки. Вагон був брудний, де не де – гній. Видно, що недавно ними возили худобу. По середині знаходилася буржуйка (пічка), а по боках – нари. Через день нам давали їсти. Стояли в Оженіно 2 дні, мабуть, щоби добрати людей. Далі голів сімей закликали в одну із хат, де зачитали їм вирок, що виселяють навічно.

Вікна вагонів були заграбовані, мали металеві ляди, закриті. Наша тітка, дізнавшись про нас, принесла на станцію в Оженіно кошик з коржами. То мене брат тримав за ноги, я переліз через люк і так дістав цей

кошик. Вранці, 24 жовтня 1947 р., наш поїзд рушив на Схід. Хтось почав співати пісню «Рушив потяг в далеку дорогу...» і всі її підхопили. Під час не таких вже частих зупинок нам дозволяли сходити в туалет біля вагонів, а так мусіли усі терпіти. Потім проламали дірку в підлозі і так було. Через день після відправки назначили старшого вагона. На вагон давали неповне відро якогось супу, хліба і через день чи два відро води. В дорозі потяг зупинявся по 1-2 дні. Нас везли аж до 11 листопада. В Уфі були 7 числа того ж місяця, де ми зупинилися і повернули назад, до міста Курган, а потім на північ, до міста Кірово (В'ятки) Пермської обл. А там дуже холодно, зима. Та щей інша біда – воші, яких було жменями виймав з-під пахви. Вони десь раптово взялися. На дворі холодно – 30 градусів морозу і нижче. Ми всі ненавиділи більшовиків.

Життя на засланні

Прийшов нас зустрічати начальник управління єврей Гусман. На кожному вагоні був надпис, куди будуть направляти на роботу. Нас – на будови, інших – на шахти. Під'їжджали коновози кіньми з санями, між ними багато було татарів і розвозили нас по місцях проживання. Татари ще й пообкрадали. Завели нас в чисте поле, нічого не видно, бо до бараку дорогу закидало снігом, тільки комини виглядали. Аж потім запримітили барак, довжиною 60 метрів, до нас там утримувалися полонені німці. Він був весь засипаний снігом й тепер там вже ніхто не жив. Нам один кацап пропавив піч. Спочатку із нами не говорив. Відразу ж сім'ї розділилися по кімнатах по дві сім'ї. Стіни потріскані, вітер віє крізь щілини в стінах. Зранку приїхала машина та відвезла нас у баню. Наші речі так пропарилися, що аж паски поплавилися, але заодно і воші в парілці пропали. Але тут же почали турбувати клопи. 15 числа нас вже вигнали на роботу. Розподілили по бригадах і ми почали будувати з бруса бараки. Копали яму, забивали туди дерев'яні стуля, яма була з опалубкою. До весни зробили 2 бараки, почали третій. І так, на зиму ми вже були в нових бараках. Їсти не було що, давали карточки на їжу на чоловіка – 25 грам цукру на день, я получав 800 грам хліба, тато теж, а 3 брати, сестра, мама – неробочі, то мама получала 300 грам хліба на день, а діти – по 250 грам. Хліб був з устюками, давали теж крупу, рибу. В талонах все було розписано на місяць, на них було місце для відрізу. В селищі був комендант. Згодом нас переселили на шахти. Комендант викликав голів сімей, які разом із членами сімей зобов'язувалися кожного тижня розписуватися, що присутні. З іншими поселеннями ми не мали права спілкуватися.

Я раз був зловлений на тому, що поїхав на інше поселення, то потім мусів цілий місяць щоденно відмічатися у коменданта. З часом почали

давати одяг: ватяні штани, куфайки, валянки. В 30-40 градусів морозу у бортовій машині нас 8 км. везли на роботу. То коли вона приїжджала, то ми наввипередки бігли до неї, щоби лягти, а тоді вже на нас ліг би хтось інший, бо так було тепліше. Одного разу Яков Обрамович Гусман, єврей, викликав мене до себе і дав мені валянки. Я раніше валянків не бачив в очі. Тут було багато німців і тих, кого висилели ще з 1937 р. Усі начальники на будові були німцями і загалом вони до нас добре ставилися. У нас начальником, якому ми повністю мали підпорядковуватися, був німець Олександр Якович Брестель. З часом мене вибрали бригадиром, а це добавка до зарплати, та й робити легше.

Уже після розселення по бараках і санітарній обробці, через 3-4 дні, розсилали нас по роботах. А холод був мінус 30-40° С, правда в мінус 42° С уже на роботу не гонили. Наша група попала в будуправління на будівництво бараків – дерев'яних будинків, однокімнатних. Першу зиму перебули в старому бараці. Між нами були люди із Тернопільської, Львівської областей, волиняки. Так ми стали жити разом. Знайомилися та й потроху привикали до сусідів. Спочатку жили дуже бідно, хоча й дружно. На наступну зиму ми уже переселилися в нові дома, кращі. Нашій сім'ї було трудно, бо лише нас удвох працювало, а сім'я складалася із семи душ. На початку 1948 р. відмінили картки на продукти, то вже можна було дещо купити в магазині. На зиму 1948 – 1949 рр. нас переселили у ті дома, що ми самі побудували, на посьолок шахти Руднічна, де уже жило багато тернопільчан-шахтарів в старих домах. Так ми стали цивілізуватися разом із шахтарями. Відвідували клуб, кіно, згуртували український хор, драматичний гурток, ставили вистави «Северянка», «Шельменко-денщик» та інші, з ними їздили по інших шахтах. Це були 1949 – 1950-ті рр. На Різдвяні свята колядували, наші діти ходили із вертепом, хористи їздили співати по інших шахтах. Все це могло відбуватися тільки з дозволу коменданта. З 1951 р. ми почали одружуватися. Церкву, яка була занедбана, ми відродили і там правили Службу Божу, святити паски. Отак оживали і відроджувалися. Я після роботи будував людям хати, бо ж потрібно було підробляти, щоб легше було сім'ї. Менший брат пішов шоферувати, інший літом пас корови людям. Трохи підзаробивши, ми купили козу, мали городи, на яких садили картоплю. Згодом заробляти стали краще, після роботи розвантажували вагони, працювали навіть у ночі, а ночі були там світлі: сонце ледь заходило за обрій і знову сходило, так що дні були довгі і світлі, а ночі – зовсім короткі.

У 50-х роках стали приїжджати в табори ті з повстанців, які були арештовані та заслані, і по відбутті терміну, не маючи права вертатися

до дому, переїжджали до своїх родичів, які також були на засланні. Взагалі то, нас трохи боялися. В мене бригада зросла до 30 осіб, а бригадир получав плату від відробітку. Як потрібно було йти до міста, то комендант видавав пропуск, який при поверненні мав віддавати назад.

У 1957 р. об'явили, що можемо отримувати паспорти і виїжджати. Ми відразу ж заворушилися, зібрали трохи грошей на дорогу. За довгий час заслання майже всі одружилися. Я женився в 1954 р. ідесь 20 разів був за старшого свата і у тернополян, львів'ян. Сестра (псевдо було «Квітка») звільнилася в Казахстані, приїхала в село, але їй не дали тут жити і 24 год. дали на виїзд. У таборі вона перебувала 9 літ та 8 місяців, ще 5 років на засланні на спецпоселенні в Караганді. Тоді вона виїхала в с. Криве Озеро Херсонської обл., а як ми повернулися в рідне село, то і вона повернулася. Нас ніде не хотіли приписувати. Мої батьки жили 1 рік в сусідів. В 1961 р. я приїхав на Україну, бо ще троха підзаробляв на Сході.

На шахті Руднічна м. Козел Пермської обл.

На теренах Пермської області були різні люди, з усіх теренів СРСР, яких виселяли на протязі часу: були німці з Поволжя, татари, чуваші та ін. Місцевого населення зустрічали ми дуже мало. Також тут були галичани із дивізії СС «Галичина», полонені в бою під Бродами в 1944 році. Пам'ятаю Павла і Славка Бойчуків, Василя Калина, Чернопіського та інших. Тут вони відбували термін на спецпоселенні. Ми були разом в одного коменданта, то він мав з ними клопоту, бо були непокірливі. То постійно комендант підсилав відвідувачів-сексотів слідкувати за ними і доносити коменданту за стосунками між спецпоселенцями.

Ми поводили себе пильно, але стосунки збільшувалися. А вже після 1950-х років відносини комендатури до нас стали пом'якшуватися, а ми всі стали мріяти про батьківщину, надіялись, чекали того часу.

*Спогади Ваколюка Миколи Корнійовича записав Ремарчук Тарас
в м. Острог (осінь-зима 2005 – 2006 рр.).*